

ישיבת הפתל - ירושלים
שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א
לפרשת אחרי-קדושים תשפ"ה¹
(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)
מתן תורה - רק באחדות ובאהבה

בכל זאת לא היה מספיק כבוד ביניהם. היה חסר ב"ן אָהֶבֶת לְרַעַךְ כְּמוֹךָ". על זה הם נענשו ומתו.

כשמנסים להבין מה פירוש "לא נהגו כבוד זה בזה", חושבני שניתן לראות דוגמא לדבר במעשה נורא שמובא בגמרא [לא במקום בו הגמרא מדברת על פטירת תלמידי רבי עקיבא, אלא במקום אחר (מנחות סח, ב)]. הגמרא מספרת על אחד מתלמידי רבי עקיבא - יהודה בן נחמיה - שהתנכח עם רבי טרפון בהלכה, וניצחו. התלמיד שָׁמַח מאד. כל כך שָׁמַח, עד שראו את שמחתו על פניו. "אמר לו רבי עקיבא: יהודה, צהבו פניך שֶׁהַשְּׂבָתָת אַתְּ הַזֶּקֶן"!! - כל כך אתה שמח!!? - תְּמַהְנִי אִם תֹּארוּךְ יָמִים⁷!!

מה עשה יהודה בן נחמיה??? - רבי טרפון הקשה קושיה, יהודה בן נחמיה אמר תירוץ. עד כאן הכל בסדר. גם אם היה שמח על בירור האמת - עדין הכל היה בסדר. מותר להתנַפֵּחַ בהלכה, ומותר גם לשמוח כשמתבררת האמת. "כי לא טַעַם טַעַם שמחה מי שלא טַעַם שמחת ספיקות והתרתם" (שו"ת הרמ"א סי' ה'). גם אם היה שמח על כך שהוא זה שהביא לבירור האמת - גם זה היה בסדר. זוהי זכות גדולה לכיין לאמת בתורה, ומותר לשמוח כשנפלה לידי הזכות הזו.

אלא שאצל יהודה בן נחמיה היה דבר נוסף. הוא לקח את הענין כנצחון אישי על רבי טרפון. לא כדי לבזות את רבי טרפון, חלילה. זה לא עלה בדעתו, לבזות ח"ו את רבי טרפון. רק שמח בינו לבין עצמו שניצח את רבי טרפון. "היה לי הכבוד לנצח את רבי טרפון". זהו שאמר לו רבי עקיבא, "יהודה, צהבו פניך שֶׁהַשְּׂבָתָת אַתְּ הַזֶּקֶן"... השמחה שלך איננה על גילוי האמת שבתורה, אלא על שהשבת את הזקן⁸! וזה כבר לא בסדר. התורה איננה "מגרש משחקים" לשחק עליו משחקי תחרות אישיים זה מול זה, כדי לראות מי יגבר על מי, ומי ינצח את מי. לא כך עוסקים בתורה. בתורה, מי שהקשה קושיה טובה, זו קושיה טובה, ומי שאומר תירוץ טוב, זה תירוץ טוב, בין אם זה רבי טרפון, ובין אם זה לא רבי טרפון. זה לא משנה מי אמר את הקושיא ומי אמר את התירוץ. השמחה צריכה להיות שוה. אסור לעשות מהתורה עסק אישי.

בין רבי עקיבא לרבי טרפון היו הרבה מחלוקות וויכוחים בהלכה, ובכמה מהן הודה לבסוף רבי טרפון בהתלהבות שרבי עקיבא הוא זה שצדק: "עקיבא, כל הפורש ממך כפורש מן החיים!" (קידושין סו, ב, זבחים יג, א, ירו' יומא פ"א ה"א, ירו' ניר פ"ג ה"ה). זו דרכה של תורה. מותר לרבי עקיבא להתווכח, רבי טרפון אומר משהו ורבי עקיבא אומר אחרת, מביאים ראיות מי צודק ומי אינו צודק - כך דרכה של תורה, וזה בסדר. אבל להרגיש בזה עסק פרטי,

"ואהבת לרעך כמוך" - מה הכוונה?

התורה מצוה בפרשתנו: "וְאָהַבְתָּ לְרַעַךְ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח). מה פירוש "כמוך"? כבר העיר הרמב"ן, שלא יתכן לפרש כפשוטו, שהרי "לא יקבל לב האדם, שיאהב את חבירו כאהבתו את נפשו"! (רמב"ן שם) זהו נגד טבע האדם שיאהב את חבירו כפי שאוהב את עצמו, ולא יתכן שהתורה תצוה על כך².

ולכן יש שביארו כך: אדם חושב לפעמים, "נכון, מצוה לאהוב כל יהודי. אבל את פלוני?!... לא! - אותו לא צריך לאהוב! לגביו לא חלה מצוה וְאָהַבְתָּ לְרַעַךְ כְּמוֹךָ, שכן יש לו חסרונות כאלו וכאלו, ואם כך - אי אפשר לאהוב אותו! אומרת על כך התורה: "וְאָהַבְתָּ לְרַעַךְ כְּמוֹךָ"! כמו שאת עצמך אתה אוהב למרות כל החסרונות שיש בך, כך תאהב גם את רעך. עוד לא שמענו מי שיאמר, "בגלל שיש בי מידה של גאווה או כעס, אני לא אוהב אותי". אדם אוהב את עצמו למרות כל החסרונות. ואם כן, כך עליך לנהוג גם עם חברך. "וְאָהַבְתָּ לְרַעַךְ כְּמוֹךָ" - למרות שיש בו חסרונות.

קשה לקיים מצוה זו, לאהוב כל יהודי למרות חסרונותיו. אבל אפשר למצוא סיוע לקיום מצוה זו, ע"י מצוה אחרת שמופיעה בפרשתנו, והיא - "בְּצִדְקָתְךָ תִּשְׁפֹּט עַמִּיִּתְךָ" (שם, טו). חז"ל לומדים כמה וכמה הלכות מפסוק זה, ואחת מהן היא - "הַיְיָ דֵן אֶת חִבְרֹן לְכַף זְכוּת"³ (שבועות ל, א). כלומר, אדם שעל פי מעשיו יש מקום ללמד עליו חובה - אף על פי כן, אם איננו מן הרשעים הגמורים, אלא מן הצדיקים או מן הבינוניים, חובה לדונו לכף זכות⁴. וכן, אם אינני יודע אם הוא צדיק או רשע, ראוי לדונו לכף זכות⁵. אם אדם יקיים מצוה זו, יהיה לו קל יותר לקיים גם את מצנת "וְאָהַבְתָּ לְרַעַךְ כְּמוֹךָ". ימצא כבר תירוצים לחסרונות של חבירו. לעצמו, אם אדם נכשל באיזה דבר - הוא יודע למצוא נסיבות מיקלות לכשלונו. ממילא, גם את חברך אתה צריך לדון באופן כזה. לחפש כל מיני צדדים להסביר את מעשיו, גם אם עשה דברים לא נכונים. אולי לא היה כל כך מזיד, (מה שהרבה פעמים נכון), או שלא כ"כ ידע את חומרת הענין, או שלא חשב מספיק על תוצאות המעשה שיעשה, או דברים אחרים. תמיד לדון לכף זכות את החבר, לא לכף חובה. אם אדם יעשה כך, יוכל ביתר קלות לקיים גם את מצוה "וְאָהַבְתָּ לְרַעַךְ כְּמוֹךָ"⁶.

ויכוח בהלכה - ללא תחרות אישית

בימים אלה, ימי ספירת העומר, אנו מתאבלים על עשרים וארבעה אלף תלמידי רבי עקיבא, שמתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה (יבמות סב, ב). ודאי לא עשו דברים שאסורים מצד הלכה, לבזות זה את זה וכיו"ב, אבל

את התורה במעמד כל ישראל, ובשביל כל ישראל, אלו שבאותו דור, ואלו שיהיו בדורות הבאים. קבלת התורה היא של כולם, כאיש אחד בלב אחד.

למה נצרכת האחדות המיוחדת הזו בקבלת התורה? כי הקב"ה לא מוכן לתת תורה ליחידים. אפילו לא לשישים רבוא יחידים. תורה נותנים רק לכלל ישראל¹¹. וכלל ישראל זה רק כשישראל הם במצב של "כאיש אחד בלב אחד". רק כך אפשר לתת להם את התורה. כי האחדות יוצרת מציאות חדשה. כבר אין כאן שש מאות אלף יחידים, אלא כלל אחד גדול שבו שש מאות אלף מרכיבים; וכלל אחד כזה, שיש בו שש מאות אלף מרכיבים, שקול הרבה יותר מסך המשקלים של שש מאות אלף יחידים. כי כך הוא החשבון ברוחניות. אחד ועוד אחד אינם שנים, אלא הרבה יותר. "וְרָדְפוּ מִכֶּם חֲמִשָּׁה מֵאָה, וּמֵאָה מִכֶּם רִבְבָה יִרְדְּפוּ, וְנִפְלוּ אִיבֵיכֶם לְפָנֵיכֶם לְחֶרֶב" (ויקרא כו, ח), שואלים חז"ל: "וכי כך הוא החשבון?! והלא אין ראוי לומר אלא מאה מכס שְׁנַי אַלְפִים יִרְדְּפוּ! נכאותרו היחס שבין חמישה למאה, שהוא אחד לעשרים]. אלא אין דומין המועטין העושין את התורה למרובין העושין" (מוכא ברש"י שם). מרובים העושים את המצוה מגדילים את כח הזכות הרבה יותר מאשר סך כל הזכויות של כל אחד בפני עצמו.

כך רואים גם אצל רבי עקיבא. חז"ל מביאים, שאחרי שתיים עשרה שנה שרבי עקיבא למד בבית המדרש ללא שחזר לביתו, החליט לחזור הביתה, אך בטרם הספיק להכנס, שמע מבחוץ זקן אחד שאומר לאשתו: טוב עשה אביך (כלבא שְׁבוּעַ), שהתנגד לנישואין עם בעל כזה, שמעגן אותך במשך שנים רבות כל כך! אמרה לו: אם היה בעלי שומע לי, הייתי אומרת לו שישאר בבית המדרש שתיים עשרה שנים נוספות! שמע רבי עקיבא את הדברים, חזר לאחוריו, וישב ולמד בבית המדרש שתיים עשרה שנים נוספות (נדרים ג, א).

והקשה הגר"ר חיים שמואלביץ זצ"ל: לאחר פרידה של י"ב שנים מאשתו, שעזבה חיי עושר והלכה אחריו בעוני ובחוסר כל [כפי שמסופר בגמרא (שם)], למה לא נכנס רבי עקיבא לרגע קט הביתה, לשמח את לבה? והרי כבר נודע לו שלא תעכבנו מלחזור לבית תלמודו לשנים עשר שנים נוספות. ואיה הכרת הטוב?... ותיריך הגר"ח שמואלביץ זצ"ל כך: לימוד של י"ב שנה ועוד י"ב שנה, אינו כלימוד של עשרים וארבע שנים רצופות. עשרים וארבע שנים רצופות של לימוד, הן משהו אחר לגמרי מאשר פעמים שתיים עשרה שנה, אפילו אם ישנה רק הפסקה קלה באמצע. אם היה רבי עקיבא נכנס הביתה, לא היה יוצא ממנו רבי עקיבא כפי שיצא. אחרי עשרים וארבע שנים הוא אומר לתלמידיו, "שלי ושלכם - שלה הוא" (שם סג, א). שרק בזכות אשתו יצא כפי שיצא. אבל האמת היא, שזה גם בזכותו, שהבין שצריך לחזור על עקביו בלי להכנס הביתה, כדי שלא לפגוע ברציפות הלימוד¹² ("שיחות מוסר" להגר"ח שמואלביץ, תשל"א שיחה ט"ז).

גם לאחר מאות שנים, אחר שנמצא מקום לטענת "מודעא רבה לאורייתא" (שבת פח, א), שקבלת התורה היתה באונס (רש"י שם), והחליטו לחזור ולקבל את התורה מרצון,

שאני ניצחתי את רבי טרפון - זה פסול.

הגמרא מספרת מה קרה בהמשך: אמר רבי יהודה ברבי אלעאי: אותו הפרק - פרוס הפסח היה (כשבוועים לפני חג הפסח). כשעליתי לרגל לעצרת שאלתי אחריו: יהודה בן נחמיה היכן הוא? אמרו לי: נפטר והלך לו! (מנחות שם) כפי ששיער רבי עקיבא, יהודה בן נחמיה לא האריך ימים. הוא נפטר בסמוך מאד לאותו מעשה. המעשה אירע קצת לפני פסח, ובעצרת הוא כבר לא היה בין החיים. כנראה היה מתלמידי רבי עקיבא שמתו בתקופה זו. זו כנראה דוגמא למה שאמרה הגמרא, שתלמידי רבי עקיבא לא נהגו כבוד זה לזה⁹. היו שמחים בנצחון על השני, כשאחד היה מנצח את חברו בדברי תורה¹⁰.

תלמידי חכמים צריכים לדעת לכבד זה את זה. לא לזלזל ח"ו באחרים. גם אם הוא לא סובר כמוני, אומר סברה אחרת ממני, לא לזלזל בו, גם אם ברור לי שהוא אינו צודק. חז"ל הרי תקנו תפלה מיוחדת למי שנכנס ללמוד בבית המדרש: "יהי רצון מלפניך ה' אלקי, שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי" (ברכות כח, ב). מפרש רש"י: "ולא אכשל וישמחו חברי על כשלוני". צריך להרגיש את הזולת, לשמוח בשמחתו ולהצטער בצערו, ולא ח"ו לשמוח בכשלונו.

אנו צריכים ללמוד תורה, צריכים להשתדל להיות גדול בתורה. חז"ל תובעים מאדם שישאף להיות גדול בתורה, "כל אחד ואחד מישאל חייב לומר, מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי, אברהם יצחק ויעקב" (תדא"ר פכ"ה). איזה הגיון יש בשאיפה גדולה כזו? וכי למעשי התנאים כבר הגעתי?! ולמעשי האמוראים כבר הגעתי?! או אל מעשי הגר"א? או לכל הפחות אל מעשי החפץ חיים? לא הגעתי לכל המדרגות הללו. וא"כ, לכאורה צריך היה לבקש "מתי יגיעו מעשי למעשי החפץ חיים", רק אח"כ, לכשנגיע לזה (אם נגיע), נבקש מתי יגיעו מעשי למעשי הגר"א, וכך הלאה. אך חז"ל מלמדים אותנו שלא זו הדרך. חז"ל מלמדים אותנו שכבר מן ההתחלה יש לשאוף לגדלות המירבית - "מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי, אברהם יצחק ויעקב". כי אם ישאף אדם להיות כאברהם יצחק ויעקב, אולי יהיה כמו החפץ חיים. אבל אם לא ישאף להיות כאברהם יצחק ויעקב, אזי גם כמו החפץ חיים לא יהיה. אבל לא לראות בזה עסק אישי, תחרות מול אחרים. כולנו עוסקים בתורה, כולנו שואפים להיות גדולי תורה, מתפללים בכל יום "והערב נא ה' אלקינו את דברי תורתך בפנינו ובפיות עמך בית ישראל", שכל עם ישראל יהיו גדולי תורה, יותר מהגר"ר שמעון שקופ ויותר מהחפץ חיים, יותר מכל אחד אחר, אבל בלי תחרות אישית. שכולם יהיו לומדי תורתך.

אחדות - תנאי לקבלת התורה

אנו מתקרבים לחג השבועות, חג מתן תורתנו. אחד התנאים למתן תורה היה - "וַיִּתֵּן שֵׁם יְשׁוּעָא לְגַד הַקָּהָר" (שמות יט, ב). "ויחן" - לשון יחיד, כי חנו שם "כאיש אחד בלב אחד" (רש"י שם). הרגישו אחדות מוחלטת. אף אחד לא אמר תן את התורה רק לי, או רק לשבט שלי. כולם קיבלו

צריכים לשמוח בקבלת התורה! לקבל אותה ברצון, לדעת כי הם חיינו ואורך ימינו, שאין לנו חיים אמתיים אלא עם התורה. שתהיה שמחה בתורה, שהתורה תהיה ערבה לנו. מי שלומד תורה בכפיה כי הישיבה דורשת את זה, או ההורים דורשים את זה, או מישהו אחר דורש, אז אולי מקיים מצוות תלמוד תורה, אבל לא מקיים "והערב נא ה' אלונינו את דברי תורתך בפנינו", שהתורה תהיה ערבה עלינו, שנשמח בתורה, שלא נרצה להחליף אותה ולא נרצה משהו אחר, רק תורה. התורה היא הדבר הכי מתוק שיש. אמנם יש נזהרים לא לאכול יותר מדי מתוק, כי זה לא בריא, אבל בתורה אין כזו בעיה. לא שמענו שמישהו ניזוק ממתקות התורה. תורה אפשר לקחת במידה רבה.

יהי רצון שנזכה לשמוח בתורה, לשמוח בקב"ה, לשמוח בכוא משיח בן דוד ועוד שמחות, והכל מתוך התורה. "והוא ישמיענו ברחמי שנית לעיני כל חיי", נשמע שוב את הקב"ה לעיני כל חי כמו שהיה במתן תורה.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

"הדור קבלוה בימי אחשוורוש" (גמ' שם) מאהבת הנס שנעשה להם (רש"י שם), היה צריך שתהיה שוב אחדות מיוחדת, שלא יהיה עם מפורד בין העמים, אלא עם מחובר, שכל אחד מחובר לחבירו. לזה מרמז הענין של משלוח מנות ומתנות לאביונים בפורים. אנו מחוברים יחד, לא נפרדים זה מזה, וכך אנו חוזרים ומקבלים את התורה.

יש רמז לזה במגילה. בפסוק "קִיְמוּ וְקַבְּלוּ הַיְהוּדִים" (אסתר ט, כז), שממנו למדו שחזרו וקבלו את התורה - "קִיְמוּ מֵהַ שְׁקִיבֹלוּ כְבוֹד" (שבת פח, א) - הכתיב בפסוק הוא: "קִיְמוּ וְקַבְּלוּ הַיְהוּדִים", בלי וא"ו, כאילו נאמר: "קִיְמוּ וְקַבְּלוּ הַיְהוּדִים", בלשון יחיד. וכן בפסוק "וְקַבְּלוּ הַיְהוּדִים אֶת אֲשֶׁר הִחֲלוּ לַעֲשׂוֹת" (שם, כג) נאמר "וקבל" בלשון יחיד. כל זה בא לרמז, שנעשו אגודה אחת כמו במעמד הר סיני, "כאיש אחד בלב אחד"¹³, שזהו תנאי לקבלת התורה¹⁴. הימים האלו שאנו עומדים בהם, ימי ההכנה למתן תורה בחג השבועות, הם הזמן המסוגל להתגבר על כל מיני מחלוקות ופירושים, שיהיו רק אהבה ואחוה ושלוש ורעות בתוך כל חלקי עם ישראל, כדי שנזכה למתן תורה מחדש.

לשמוח בתורה

כשאנו קרבים לחג השבועות, חשוב שקבלת התורה שלנו תהיה ברצון. לא להרגיש שכופים עלינו הר כגיגית. דורשים שנלמד כל הלילה, אפילו לישון לא נותנים... אנו

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].
הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת אחרי מות: "בְּקִרְבָּתְכֶם לִפְנֵי ה' וַיִּמְתּוּ" (שם טז, א) ⇔ "וְלֹא תִקְיָא הָאֲרָץ אֶתְכֶם בְּטַמְאָכְכֶם אֲתָה" (שם יח, כח). [במקום קדוש יש לנהוג בזהירות יתירה].
קשר נוסף: "וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְנֵי אֶהֱרֹן" (ויקרא טז, א), "היה רבי אלעזר בן עזריה מושלו, משל לחולה שאמר לו הרופא, אל תאכל צונן וכו' שלא תמות כדרך שמת פלוני, זה דרוז יותר מן הראשון" (רש"י) ⇔ "וְלֹא תִקְיָא הָאֲרָץ אֶתְכֶם... פְּאֲשֶׁר קָאָה אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר לִפְנֵיכֶם" (שם יח, כח). "לזרז ביותר, על דרך מה שדרש רבי אלעזר בן עזריה, משל לחולה שנכנס אצלו הרופא וכו', כמו כן במה שלפנינו נתכוין ה' לזרז ישראל ביותר" (אוה"ח הקדוש שם).
קשר נוסף: "בְּקִרְבָּתְכֶם לִפְנֵי ה' וַיִּמְתּוּ" (ויקרא טז, א) ⇔ "וַיִּנְכְּתוּ הַנְּפֹשׁוֹת הַעֲשׂוֹת מִקְרֵב עִמָּם" (שם יח, כט).
הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת קדושים: "קְדָשִׁים תִּהְיוּ כִּי קְדוֹשׁ אָנִי" (ויקרא יט, ב) ⇔ "וְהֵייתֶם לִי קְדוֹשׁ אָנִי" (שם כ, כ).

קשר נוסף: "אֶת חֻקֵּי תִשְׁמְרוּ" (שם יט, יט) ⇔ "וַיִּשְׁמְרֶתֶם אֶת כָּל חֻקֵּי" (שם כ, כב).
2. ועוד הקשה הרמב"ן, שכבר בא רבי עקיבא ולימד, חייד קודמין לחיי חבריך (ב"מ סב, א), ואם חייב לאהוב את חברו כגופו, למה חיי עצמו קודמין. ולכן, מכח קושיות אלו, פירשו המפרשים את החיוב של "כמוך" באופנים אחרים. והרי כמה מהם:
א) שיחפוץ שיהיה לחברו "עושר ונכסים וכבוד ודעת וחכמה" כמו שחפץ שיהיו לו, ולא פחות מזה. "שלא תהיה פחיתות הקנאה הזאת בלבו", לרצות שלחברו יהיה פחות ממנו. אלא "יאהב ברבות הטובה לחבירו כאשר אדם עושה לנפשו, ולא יתן שיעורין באהבה" (רמב"ן).
וכן משמע ברמב"ם (סהמ"צ מ"ע ר"ו, ובהלכ' דעות פ"ו ה"ג) ובספורנו (ויקרא יט, יח).
ב) החיוב של "כמוך" הוא רק לשלילה, שלא יעשה לחברו מה ששנוא עליו, "אבל לגבי לעשות לו טובה - לא קאמר ואהבת לרעך כמוך, כדאמרין חייד קודמין לחיי אחיך" (מהרש"א חידושי אגדות שבת לא, א).
ג) "כמוך לא שייך מחיים, דחייד קודמין" (תוספות סנה' מה, א ד"ה ברור לו). ועל כרחק הכונה היא רק לאחר מיתה - "ברור לו מיתה יפה" (גמ' סנה' שם). וכן פירש רבינו יונה (שם): "דבחיים לא מצי לאשתעווי, דודאי חייו קודמין לחיי חברו. אלא כך הוא הפירוש ואהבת לרעך כמוך: כשם שתברור לך מיתה יפה, כך תברור לו, לפי דמאי דעלך סאני לחברך לא תעביד". [ולפ"ז תתורץ קושיית ה"עמק ברכה" (עמ' ס"ג) על רבינו יונה במס' אבות (פ"ב מ"י), ע"ש. ואכמ"ל].
והרב שליט"א מבאר כאן בשיחה באופן אחר.

3. מה שאמר התנא "הַיְיָ דן את חברך", ולא אמר בקיצור "דון את חברך", באר בספר חרדים (פרק ח'), דלשון זו באה ללמד, שאם יטען אדם שדרישה זו היא נגד טבעו, ואינו יכול בשום אופן לשנות את טבעו, ידע לו "שאינן זה אמת, אלא הרשות נתונה לו להפוך לבו מרעה לטובה ולהעשות הויה חדשה ובריה חדשה". [דלשון "הַיְיָ" אינה מצינה על פעולה, אלא על מציאות והויה. ולכן במס' אבות מצויה מְטַבֵּעַ לשון זו בתדירות רבה, שאינה מצויה בשאר מקומות (עי' אבות פ"א מ"ד, מ"ו, מ"ט, מ"י"ב ומט"ו; פ"ב מ"א, מ"י, מ"י"ג ומי"ד; פ"ג מ"ב

- מ"ב ועוד). לפי שיעקר מסכת זו אינו מכוון למעשי האדם, אלא להוייתו ולמידותיו].
4. ונקטו הראשונים שענין זה הוא מצות עשה גמורה מן התורה (עי' רמב"ם סהמ"צ מ"ע קע"ז, "שערי תשובה" שער ג' אות ר"ח, ספר חרדים פ"ט אות ל').
5. אלא שבכהאי גוונא אין זה חיוב גמור, אלא רק מידת חסידות ("חפץ חיים" בפתיחה, עשין ג', "באר מים חיים" סק"ג). ועי' ב"חפץ חיים" (שם) שבאר על פי זה את הבדל הלשון בין המשנה לברייתא, שבמשנה אמרו "והווי דן את כל האדם לכף זכות" (אבות פ"א מ"ו), ובברייתא אמרו "הווי דן את חברך לכף זכות" (שבועות ל, א), ע"ש.
6. וב"שמירת הלשון" כתב גם להפך, שע"י מצות "וְאֶהְבֶּתְךָ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" יוכל לקיים ביתר קלות את מצות "כְּצִדְקַת תְּשֻׁפֹט עֲמִיתֶךָ". שאם יאהב את חברו באמת, בודאי לא ידבר עליו לשון הרע, ויחפש עליו בכל כוחותיו זכות ("שמירת הלשון" שער התבונה פרק ה').
7. איתא בגמ': "שאלו תלמידיו את רבי זירא: במה הארכת ימים? - אמר להם: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני... ולא ששיתי בתקלת חברי... (מגילה כח, א). ומשמע, שכל אחד מדברים אלו, יש בו כדי לקצר ימיו של אדם.
8. כן משמע מלשונו של רבי עקיבא. וכן משמע ברש"י, שפירש כאן: "צהבו פניו - שָׁמַח", ואילו במקום אחר, על מעשה אחר, כשצהבו פניו של יוסף הבבלי (מנחות יח, א), פירש רש"י: "צהבו פניו - מחמת שמחה". ויש שעמדו על שינוי לשון זה, ופירשו, ששמחתו של יוסף הבבלי היתה שמחה אמיתית של תורה, שזכה לברר אמיתת שמועתו, כמבואר שם בסוגיא, ושמחה כזו היא שמחה פנימית בעיקרה, שמחה שבלב, "[פְּקוּדֵי ה' יִשְׁרָיִם מְשַׁחֵי לֵב]"; והגם שהיא משנה את זיו פניו של האדם ומקרינה כלפי חוץ, אך בעיקרה היא פנימית, ולכן פירש שם רש"י "צהבו פניו - מחמת שמחה"; כי צהבות הפנים החיצונית לא היתה עצם השמחה, אלא רק תוצאה ממנה, מחמת השמחה, שעיברה היה בלב. [וכן בזבחים (יט, ב) שצהבו פניו של רב אסי על תירוץ טוב ששמע מרבי יוחנן, פירש"י: "צהבו פניו - מפני שמחה, כסבור טעם הגון שמעתי"]. משא"כ אצל יהודה בן נחמיה, ששם לא היתה השמחה שמחה של "פְּקוּדֵי ה' יִשְׁרָיִם מְשַׁחֵי לֵב", אלא שמחה של נצחון, שהשיב את הזקן, שזוהי שמחה חיצונית, לא של פנימיות הנפש, לכן פירש שם רש"י: "צהבו פניו - שָׁמַח". כי צהבות הפנים החיצונית היתה השמחה בעצמותה, ולא רק "מחמת" השמחה שבלב.
9. ומי שלמד מוסר השכל מאותו מעשה, היה כנראה רבי יהודה ברבי אלעאי [שהיה נוכח באותו מעשה, או לפחות ידע ממנו, שהרי הוא זה שהעיד "אותו הפרק פרוס הפסח היה" וכו', כמבואר בגמרא]. רבי יהודה ברבי אלעאי הוא הרי סתם "רבי יהודה" שבכל מקום (רש"י ביצה כו, א ד"ה ירד מומחה), והוא ניהו אחד מחמשת "רבותינו שבדרום", שרבי עקיבא בא אליהם אחרי שנפטרו כל תלמידיו, ולימד אותם תורה, והם הם העמידו תורה אותה שעה" (יבמות סב, ב). והנה, הגמרא מספרת על רבי יהודה כך: "רבי יהודה הוה יתיב קמיה דרבי טרפון. (אותו רבי טרפון מהמעשה שלמעלה!) אמר ליה רבי טרפון: היום פניך צהובין! (נדרים מט, ב) הוא הבחין שפניו של רבי יהודה צהובים, וביקש לדעת מחמת מה הם צהובים. ובאמת, מחמת מה היו פניו של רבי יהודה צהובים? מסביר המהרש"א - מחמת רוב חכמתו! וכפי שמסופר אה"כ בגמרא, שגם מטרוניא אחת הבחינה בצהיבות פניו של רבי יהודה, והוא הסביר לה שצהיבות פנים זו היא מחמת ש"הִקְמַת אָדָם תָּאִיר פְּנָיו, וְעַז פְּנָיו יִשְׁנָא" (קהלת ח, א). אך לרבי טרפון לא גילה רבי יהודה את הסיבה הזו. לרבי טרפון אמר רבי יהודה: "אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום... תלה את צהיבות פניו בסיבה חיצונית (אכילת תרדין). ומדוע לא גילה רבי יהודה לרבו את הסיבה האמיתית לצהיבות פניו? - מבאר ה"בן יהודע": "הא דלא השיב לרבי טרפון תשובה זו של חכמת אדם תאיר פניו - לא רצה לומר זה לרבי טרפון. דנמצא עושה עצמו גדול ממנו בחכמה. דהא גם רבי טרפון הוא בעל חכמה, ולא אשתכח ביה דבר זה של צהיבת פנים" ("בן יהודע" נדרים מט, ב ד"ה והא דלא השיב. [וכעין זה באר גם המהרש"א, אך הוא באר שרבי יהודה לא גילה לרבי טרפון את האמת מחמת ענוה וחסידות, ולא מתוך חשבון שלא לפגוע ברבי טרפון]). הרי שבמה שנכשל יהודה בן נחמיה - צהיבות פנים שיש בה מידה של התנשאות על רבי טרפון, והרגשת נצחון אישי עליו, כפי שהסביר כאן הרב שליט"א למעלה - נזהר רבי יהודה ברבי אלעאי ולא נכשל כמותו, אלא טרח להסתיר את סיבת צהיבות פניו, כך שלא תראה חלילה כהתנשאות מעל רבי טרפון.
10. ואולי מפני זה מתו תלמידיו רבי עקיבא באסכרה (יבמות סב, ב), שהיא מחלת הגרון; מידה כנגד מידה, נגד מה שהיו שמחים כשנצחו זה את זה בדברים. וכעין זה כתב המהרש"א (ח"י אגדות שם ד"ה מפני) דמתוך שלא נהגו כבוד זה את זה, ודאי דיבר כל אחד בגנות חברו, ולכן מתו באסכרה, כמו שאמרו חז"ל: "סימן ללשון הרע - אסכרה" (שבת לג, א).
11. עי' אריכות ביסוד זה בשיחות הגר"ח שמואלביץ זצ"ל, "הכלל והפרט" (תשל"ג - שיחה י"ח), ו"ההכנה לקבלת התורה" (תשל"א - שיחה ז). [וכתב המהר"ל, שלכן לא ניתנה תורה לישראל אלא לאחר שנעשו לעם של שישים ריבוא, אבל אברהם יצחק ויעקב לא קיבלו את התורה, כי היו "יחידים" ("תפארת ישראל" פי"ז)].
12. לפי זה קשה לכאורה: למה כשחזר רבי עקיבא לביתו בפעם הראשונה היו עמו י"ב אלף תלמידים, ובפעם השנייה כ"ד אלף תלמידים? הרי היה צריך להיות, שבי"ב השנים האחרונות יגדל מספר התלמידים הרבה יותר, ולא רק יכפיל את עצמו ביחס ל"ב השנים הראשונות. וצ"ל, שלגבי התלמידים, עזיבת רבי עקיבא את הישיבה כדי לחזור לביתו היתה קטיעה של כ"ד השנים, והפיכתן לשתי יחידות של י"ב שנים כל אחת. התחילו שוב י"ב שנים ראשונות. לכן מספר התלמידים שנוסף בפעם השנייה היה כמו בפעם הראשונה.
13. וכן "קְיָמוּ וְקָבְלוּ" מרמז ל"נעשה ונשמע", וכשם שהקדימו "נעשה" ל"נשמע" בסיני, כך הקדימו "קְיָמוּ" ל"קָבְלוּ" בימי אחרונו - "קְיָמוּ" כנגד נעשה, ו"קָבְלוּ" כנגד נשמע. [ועוד רמז אמרו, כשם שבסיני הוסיף משה יום אחד מדעתו (שבת פז, א), כך בשושן הוסיפה אסתר יום אחד מדעתה - וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר, אִם עַל הַמֶּלֶךְ טוֹב יִנָּתֵן גַּם מִתֵּר לַיהוּדִים אֲשֶׁר בְּשׁוֹשַׁן לַעֲשׂוֹת כְּדַת הַיּוֹם" (אסתר ט, יג). הכל - לרמז על מתן תורה המחודש שהיה בימי אחרונו].
14. "שאי אפשר לישראל לקבל התורה שהיא אחת רק כאשר הם ג"כ אחד לגמרי, כי כל דבר אחדות לא יאות כי אם לאשר גם הוא אחד" (מהר"ל בדרוש על התורה דף כ"ז טור א'). וכן נאמר על מתן תורה: "ה' מְסִינֵי בָּא וְנִרְחַ מְשַׁעֵר לְמוֹ, הוֹפִיעַ מִהַר פָּאָרְן וְאַתָּה מְרַבֶּת קִדְשׁ, מִימִינוּ אֲשֶׁר דָּת לְמוֹ. אִף חָבַב עַמִּים כָּל קִדְשֵׁי בְּיָדְךָ, וְהֵם תָּפְו לְרַגְלְךָ יִשְׂא מִדְּבַרְתֶּיךָ" (דברים לג, ב, ג). ופירש רש"י: וְהֵם תָּפְו לְרַגְלְךָ - תָּפְו עֲצָמָן לְתוֹךְ תַּחְתִּית הַהַר לְרַגְלְךָ בְּסִינֵי. תָּפְו לְשׁוֹן פּוֹעֵל, הוֹתוּכּוּ לְתוֹךְ מְרַגְלוֹתֶיךָ. יִשְׂא מִדְּבַרְתֶּיךָ - נִשְׂאוּ עֲלֵיהֶם עוֹל תּוֹרַתְךָ. עכ"ל. הרי שלא נאמר "יִשְׂאוּ" מִדְּבַרְתֶּיךָ, אלא "יִשְׂא" מִדְּבַרְתֶּיךָ, בלשון יחיד. כי זה קאי על קבלת התורה - "נשאו עליהם עול תורתך" - לכן נאמר בלשון יחיד, כמו "ויחן ישראל".